

Z psychologie dnešního vojenství.

Přednáška na třetím řádném valném shromáždění Čs. vědeckého ústavu vojenského v Praze dne 8. dubna 1923.

Vzácná chvíle před tváří vůdčích představitelů československé národní obrany a československého vojenského vědeckého světa budiž věnována tomu, co je nejvzácnějšího na živém člověku: jeho duši, jejímu poměru k tomu, co zoveme národní obranou svobodného, demokratického státu.

Nuže — jaká je psychologie, jaké je poznání o duši dnešního evropského a speciálně českého člověka?

Otázka takto formulovaná vymezuje již do jisté míry problém, o němž chceme uvažovati — tak jak to požaduje velký fyziolog XIX. století Claude Bernard na experimentujícím přírodovědci: každé vyšetřování, každé zjišťování, každý výzkum budiž jen odpovědí vyvolanou samou formulací otázky, kterou si klade myslící duch.

Chceme uvažovati o psychologii dnešního evropského a českého člověka — mluvě o člověku evropském, mám na mysli speciálně člověka západoevropského, občana západoevropských demokratických států, jehož kulturní a životní úroveň vůbec se tolik podobá kulturní úroveň našeho vlastního národa. Bylo na to právě nedávno znovu poukázáno — drem Benešem v zahajovací přednášce revolučního cyklu, — že celým smyslem naší národní revoluce jsme spíati se západní Evropou, k níž patříme i kulturou; jistě i psychologie dnešního našeho člověka bude se v mnohém podobati psychologii člověka západoevropského. Dotknu se tu pouze letmou zmínkou člověka ruského, ačkoliv právě jeho psychologie byla by jistě tematem velmi zajímavým a velmi hlubokým; nebudu mluvit o psychologii na př. vojáka japonského, ačkoli víme, jak výborným vojákem dovedl být v roce 1904 právě Japonec: ale to vše je již jiný svět, s jiným

názorem životním i světovým, s jinou kulturou a tedy i s jinou psychologií. Mluvě o duši dnešního člověka, nebudu mít na mysli ani ty ostatní různé národy evropské i mimoevropské, jejichž civilizační a kulturní úroveň nepodobá se civilisaci a kultuře západoevropské a naší: i u nich bude jiný životní názor, jiné hodnocení života, jiná psychologie. Z lidí mimoevropských podobal by se snad typu ličenému v této úvaze člověk severoamerický, občan Spojených států, stojící na podobné úrovni civilizační, politické a kulturní vůbec, jako občan demokracií západoevropských.

Psychologii dnešního západoevropského a speciálně českého člověka má tedy býti věnována naše úvaha, a pravím psychologii člověka, ne vojáka — což je dalším vymezením otázky a samého problému. Táže se po psychologii člověka vůbec a nikoli speciálně vojáka, mám pro to dvojí důvod: první, dnes již obecně známý, na nějž bylo již mnohokrát poukázáno: že totiž v dnešní době, při dnešních branných systémech, ať již jde o systém kádrový či o milici, při charakteru dnešní války pojem občana a vojáka splývá: *la nation armée, stát ve zbraní* — stal se již všeobecně platnou skutečností a to i pro ty, kdo nebojují přímo v bitevní čáře; všichni, také ti, kdo zůstali v etapě a zápolí, kdo nejsou ani vůbec vojáky, také ženy i děti bojují svůj boj — neméně úporný a nebezpečný, třeba že skrytý a tichý, boj o živobytí, o výchovu dětí, duševní boj o život otce nebo syna na frontě.

Na vedení války nestačí žádný ze starých systémů branných a žádná armáda o sobě. Válku povede na přístě celý národ, celý stát. Armáda jest pouze bijící pěstí velkého tělesa státního. Pěstí nemohou bít, jsouce odděleny od těla. Tělo nemůže nevědět o tom, že se pěstí bijí, — tak byla trefně parafrasována idea ozbrojeného státu při nedávné rozpravě o našem budoucím branném systému v branném výboru. Již s tohoto hlediska, tuším, možno a nutno, chceme-li zjistit psychologii dnešního vojáka, mluvit o psychologii člověka vůbec.

Ale je pro to, trvám, ještě důvod jiný, ještě závažnější, ještě bezprostřednější, protože vnitřnější, řekl bych psychologičtější — třebaže, či spíše právě, protože se týká především vojáka ležícího v bitevní čáře: tváří v tvář nikoli nepříteli, kterého eventuálně ani nevidí, ale oněm příšerným detonacím granátů a bomb, v jejichž palbě musí zůstatí ležet kolik nekonečných hodin, než se na povel zvedá ke zteči, aby si ručním granátem a bodákem vynutil vnik do nepřítelovy posice, tváří v tvář té tisícové smrti, násilnické a úděsné, která se tu na něho šklebí se všech stran — daleko od všeho, co zanechal za sebou doma a co vítal kdysi jako kvetoucí možnosti své budoucnosti — dalek toho všeho, co bylo zvykem a konvencí, voják se stává nahým člověkem, jenž sám ve své vlastní duši musí hledat a najít sílu, aby vytrval, a aby se vědomě a úmyslně vracel do této situace, v níž tisíckrát za minutu nasazuje to jediné, co má, svůj život, se vším jeho dosavadním výtěžkem, se všemi jeho závazky, se všemi jeho nadějemi...

Jaké je tedy duše evropského a českého člověka z konce XIX. a počátku XX. věku? Mezi různými epithety, již bývají dávány XIX. století, na neposledním místě bývá uváděno epitheton *individualistické a životosměrné*. Nové a zvýšené hodnocení života jednotlivce, vyplývající z jeho politického, národnostního, sociálního, hospodářského a posléze kulturního osvobození, jest charakteristickým pro životní názor člověka XIX. věku. „Svrchovaný pán, život, vede jej labyrinthem světa, nasadiv mu brýle“ — tato slova, jež byla

řečena o jednom z nejvášnivějších apoštolů individualistického chápání života a světa, o Bedřichu Nietzscheovi, stávají se charakteristickými pro celou dobu. — „Není jiného bohatství než život, — život, obsahující celou svoji moc lásky, radosti a obdivu,“ káže vroucí a hluboký anglický myslitel John Ruskin, a jiný Angličan, duchaplný a paradoxní Oskar Wilde, doplňuje ho svým způsobem: „Žítí jest nejkrásnější věcí na světě — většina lidí pouze existuje, toť vše.“

Toho se chce moderní člověk právě vyvarovat, nechce jen existovat jako mrtvý předmět nebo nemá tvář, chce žít v plném slova smyslu „mohutným dechem, ostrým zrakem, radostným srdcem,“ každý den, nejen v neděli.

Tolstoj ve své „Smrti Ivana Iljiče“ líčí nezapomenutelným způsobem duševní stav člověka, jenž také celý svůj život jen pro-existoval — podle názorů svého šosáckého okolí velmi slušně a přiměřeně — a jenž teprve ve smrtelné nemoci, leže dlouhé dny a noci na lůžku sám a sám, uprostřed rodiny, která mu nerozuměla, a která mu byla cizí právě tak jako jeho přátelé a známí z úřadu, uvědomí si teprve ten žalostný omyl své prázdné konvenční existence, ten nedostatek života plného, pravého, radostného a vrouceného života lidského, a když, umíraje, zaslechne nad sebou v posledním tažení slovo „umřel“, odpoví si naň sám šeptem, vypouštěje duši: Umřela smrt, není jí více...

Rusové našli také jiný, opačný výraz pro tuto praktickou filosofii, plného, radostného, jarého života: Je to synovec Lva Nikolajeviče, Alěxěj Tolstoj, jenž charakterisuje takové jaré, široko-deché pojetí života, několika krátkými verši, nadepsanými výmluvně: „Muž“, v nichž praví mimo jiné:

Když milovat, tož duši všelou,
když uhodit, tož pěstí celou.
Když přítí se, tak duch nechť sálá,
když stát, tož za věc, by zač stála,
když odpustit, tož ze vši duše, —
a ze všech sil, kdo na kvas kluše.

V jednom ze svých prvních feuilletonů, jež v roce 1908 vzbudily pozornost našeho literárního světa, charakterisoval Karel Horký, označený tehdy literárním historikem za dědice Nerudova a Macharova v tomto druhu literární tvorby, vztah tohoto individualistického člověka k duchaprázdnému, despotickému, rakouskému militarismu, takto: „Doba jde ku předu, lidé začínají si vážit života, přemýšlejí a brání své lidství. Přidražilo na lidské krvi...“

V takové psychologické situaci evropského lidstva přichází světová válka, která staví tohoto člověka, jenž se naučil tolik si cenit svého života, do položení, v němž má svůj život nasadit, v němž jej má, jak se ukázalo, během dlouhých čtyř let, nasazovati stále a stále, v němž má obětovati i vše to, co tvořilo dosud jeho cenu: své postavení, své jmění, svou rodinu.

I jest zcela přirozeno, že se v duši tohoto člověka vynořuje neodvratně jedno jediné nepatrné slovo, slovo, které rozhodne napřed o vnitřním poměru jednotlivcově k válce, potom o jejím poměru k milionům příslušníků všech válečných států, a na konec o jejím výsledku: Slovíčko „proč“.

Všimněme si, že této otázky neklade — aspoň v tom smyslu — voják století předcházejících, individualistickému století XIX., že ji

neklade ani dnešní voják jiné kultury, než je kultura národů západní Evropy, nebo že se spokojuje odpovědí, kterou by se nespokojil dnešní západoevropský člověk. Ten chce odpověď, která vyvážuje cenu, kterou za ni platí, a ona z válčících stran, která nedovede dáti takovou odpověď masám svých příslušníků, prohrává svoji věc předem.

Průběh světové války — té války, která tak netušeně změnila způsob boje, zavedši množství neznámých zbraní pozemních, podmorských a vzdušných, — nezměnil ničeho na základních odvěkých zásadách válečnictví, ba naopak je víc a více potvrdil: a nejvíce nejdůležitější z nich, která se zove morálka vojska.

„Morální síla činí tři čtvrtiny úspěchu v bitvách, síly materiální pouze jednu čtvrtinu“ — tento známý výrok největšího novodobého válečnického genia potvrdil svou platnost ve válce světové více než kdy jindy. Byly to síly morální, jež vyhrály světovou válku a mezi nimi především morální stav každého z oněch milionu drobných jedinců ztracených v nekonečných rozlohách světových bojišť.

„Nechť je umění vrchního velitele sebevětší, nechť zůstanou jeho strategické kombinace sebevíce utajeny, nechť si dovede opatřiti sebevětší číselnou převahu, nedobude vítězství, jestliže voják nejedná sám ze sebe, aniž je třeba na něj dohlížeti, jestliže voják není oživován odhodláním buď zvítěziti nebo zahynouti“ — praví francouzský generál Negrier v r. 1902.

A jedno číslo francouzské *La Revue d'Infanterie* z r. 1920 přináší tuto myšlenku ve formulaci, jež se mi zdá býti nezapomenutelnou: „La défense n'est possible que si le soldat veut se battre, parce qu'il est convaincu de la nécessité de cette lutte et de souffrances qu'elle apporte.“ Obrana — a já tu neváhám generalisovat — veškerá úspěšná válka v našem dnešním prostředí — jest možná jen, jestliže voják chce se bit, poněvadž je přesvědčen o nutnosti toho zápasu i utrpení, která přináší.

Mám za to, že tato formulace vystihuje apodikticky jádro celé věci, že je jasným a přesným psychologickým postřehem, jenž zasahuje k samému kořenu daného problému.

„Jen jestliže voják chce se bit...“ — viděli jsme na vlastní oči, k jakým koncům se dospívalo na rakouských frontách po celou válku a k jakému konci se tam dospělo v r. 1918 — a to proto, poněvadž vojáci — naši čeští lidé i vojáci jiných národností — se nechtěli bit, poněvadž byli přesvědčeni spíše o všem jiném než o nutnosti a spravedlnosti bit se za Rakousko-Uhersko.

A na druhé straně: „Revoluční voják, pokud byl přesvědčen o nutnosti a správnosti anabase, vykonal divy“ — těmi slovy, která jsou takřka doslovnou mimoděčnou variací a tedy takřka doslovným potvrzením zásady shora uvedené, končil minulý čtvrtek Dr. Patejdl svoji přednášku o sibiřské anabasi v cyklu přednášek o čsl. revoluci.

„Poněvadž je přesvědčen o nutnosti toho zápasu, i utrpení, která přináší...“ Tento důraz položený na onen prvek přesvědčení myslícího subjektu vyvolává pietní vzpomínku na českého filosofa, jenž této stránce duševního života věnoval zvláštní pozornost. Byl to zvěčnělý profesor Karlovy university František Čáda, jenž ve svých přednáškách o psychologii namísto obvyklé trichotomie, trojčlankovitosti duševních jevů — rozum, cit, vůle — stavěl tetra-tomii, čtyřčlankovitost: rozum, cit, vůle, přesvědčenost, dovozuje, že tato přesvědčenost je samostatnou kategorií duševního života, která,

tvořící jakousi výslednici prvků prvních tří kategorií, nedá se přece indentifikovat se žádnou z nich. Tato přesvědčenost, k níž přispívají synteticky rozum, cit i vůle, a jež kromě toho má v sobě jakousi mravní závaznost pro subjekt, jenž si ji uvědomuje, tato přesvědčenost tvoří závěrečný kámen v oné stavbě kulturního vědomí, kterou buduje myslící subjekt, od svého vstupu do života, neustálým stykem s okolním světem i se svým vlastním nitrem, a které se vždy táže o radu, kdykoli se ocitá před nějakým problémem svého individuálního života.

„Člověk je, co myslí“; tento starý psychologický postřeh je jen prostou analogií onoho filosofického učení o přesvědčenosti, jeho transposicí do mluvy lidové moudrosti: ne to, co mluví, ani to, co činí člověk, nýbrž to, co si při tom všem myslí, určuje pravý vztah jeho nitra k jeho jednání. Čeští lidé v nenáviděné habsburské monarchii byli často nuceni mluvit i jednat jinak, než mysleli — zvláště za světové války: rozhodujícím pro ně i pro tu monarchii bylo vždy to, co si při tom mysleli, jejich přesvědčení: jim bylo spásou, nenáviděnému režimu zkázou. Neboť je nebetyčný a rozhodující rozdíl v tom, dělám-li něco podle svého přesvědčení, nebo proti němu. Souhrn vši vůle, všecken klad, všecken úspěch — souhrn všeho vnitřního odporu, všecken zápor, všecken zmar leží v pojmech vyjádřených těmito dvěma předločkami.

„Vojínova přísaha vlasti znamená, že chce zemřít na ochranu jejích domácích cností, jejích spravedlivých zákonů a za její ohraženou čest.

On není povinen, aby hájil říši bez cnosti, bez zákona a beze cti, ano on je povinen n a p r a v i t i s v o u p r a v i c í to, co je tak mrzké.“

Tato plamenná slova velkého mudrce anglického zněla, myslím, ať vědomě, ať neuvědoměle, duši všech českých lidí za světové války; šťastní, třikrát šťastní ti, kdo je slyšeli tak jasně, že, získavše k tomu možnost, neváhali přiložit pravici k nápravě toho, co bylo mrzké. Ti jednali podle svého přesvědčení; těm ostatním, kteří zůstali v hranicích nenáviděné říše, nezbylo než jednat proti svému přesvědčení, ať si to uvědomovali více nebo méně jasně: i tato práce proti přesvědčení, tento odpor, tento zápor, tato resistance vykonaly své dílo....

Takové bylo stanovisko českého člověka ke světové válce, takové bylo jeho přesvědčení: neboť odpověď, kterou na jeho jednoslabičnou otázku „proč“ podával režim z boží milosti, neuspokojovala nikterak jeho přesvědčení, nevyvažovala nikterak ceny života, který byl od něho požadován.

I odpověděl si český člověk sám, ústy jednoho z nejlepších svých bratří a tato odpověď, podobná Ruskinově plamenné výzvě byla současně zpečetěním osudu přežilého cizáckého panství.

Bylo to v roce 1915, kdy krátce před tím, než uniká za hranice, aby také přiložil pravici k nápravě toho, co bylo mrzké, píše tehdejší docent sociologie na pražské universitě památný závěr své studie „Válka a kultura“: „Válka, násilí, revoluce je oprávněná a spravedlivá — a nejen to, naopak daleko více: je povinností každého tehdy, sahá-li se opravdu na duševní i hmotnou kulturu jeho národa...“

Tato památná formulace českého stanoviska k válce byla, abychom tak řekli, posledním slovem, jímž český člověk účtoval s nenáviděnou minulostí. Ale ona je — a tu přicházíme ke druhé části svých úvah — ještě daleko více: Je prvním slovem — aspoň prvním

takto jasně proneseným slovem —, jež bylo dáno do vínku dnešní psychologii českého člověka se zřetelem na obranu samostatného demokratického státu.

Obrana duševní a hmotné kultury československého národa... To je ona odpověď, kterou by bylo dáti dnešnimu a příštím českému člověku, odpověď, kterou by si dal on sám, z vlastního přesvědčení, až by se při příštím branném konfliktu vynořila v jeho duši ona poslední vrcholná otázka „proč“.

Nuže — jaká že je, či jaká že by měla být tato naše česká národní kultura?

Jaké tu máme my Češi a Slované vůbec protrpěné zkušenosti! Křesťanské kultuře lásky nás učili a germánskou kulturou moci nám toto učení bylo vštěpováno. A přece přijímalo srdce slovanského člověka oddaně tuto kulturu lásky a dávalo za ni odevzdaně svou krev; učení a život českých bratří a v nové době jímavý zjev třináctého apoštola Kristova, Lva Nikolajeviče Tolstého, toť doklady, jak dětinně a důvěřivě poddává se slovanské srdce evangeliu lásky všelidské.

Avšak tato kultura lásky, aneb jak Kant ji označil, kultura dobré vůle „jest eticky příliš jemná a neobstojí proti kultuře moci v tomto světě brutálních sil: vede ven z tohoto světa“.

I pokouší se český duch o kulturu novou, kterou by se mohl lépe opřít germánské kultuře moci. Tak František Mareš, profesor fyziologie na universitě Karlově, zástupce filosoficky opřené přírodní vědy, jenž ve své přednášce „Věda a kultura“, přednesené na zahajovací valné schůzi IV. sjezdu českých přírodopytců a lékařů v Praze r. 1908 s důrazem vytkl tuto antithesu kultury lásky a kultury moci, v téže přednášce za nejvyšší pro tento svět prohlašuje kulturu spravedlnosti: „Nezveličuj svou moc cizí křivdou! Ne pro lásku, pro soucit, pro milosrdenství, nýbrž z úcty k důstojnosti vlastní osoby. Neboť je úhona vlastní důstojnosti zakládati svou moc na cizí křivdě.“

Psal jsem o těchto věcech na jaře r. 1914 v řadě článků ve Věstniku sokolském a připojil jsem, cituje tuto definici Marešovy kultury spravedlnosti:

„Slyšíte zas to poctivé české srdce, které je stále jakoby opředeno touhou po království božím na zemi? Ale poslední oporou spravedlnosti zůstane přece jen vždycky její exekutivní moc. Spravedlnost sama o sobě nedonutí k spravedlivosti toho, kdo je zpupný svou mocí. Tu musí vždy spravedlnosti na pomoc přispěti síla, síla ušlechtilá, jará a zkázněná, která překoná hrubou a násilnickou moc. Proč nedoplnit kulturu spravedlnosti kulturou síly? Proč nedoplnit Mareše Tyršem? Výchovu k mravní spravedlnosti výchovou k tělesné i duševní síle?“

Pohledme jen s hrdostí na evropskou minulost: malý český člověk to byl, jenž už jednou, ve skvělém osamocení, vítězně uskutečnil tuto kovovou syntesu spravedlnosti a síly: čeští husité to byli, kteří jarou silou hájili a uhájili spravedlnosti proti hrubé moci celé tehdejší Evropy. Je možno najít skvělejšího spojení spravedlnosti a síly v dějinách světových?“

Netušil jsem, píše tato slova koncem května r. 1914, že nedlouho po tom uskuteční moji bratři, čeští lidé, dávající sami svým plukům jména upomínající na husitskou minulost, po pěti letech po druhé tuto syntesu spravedlnosti a síly, že po boku velkých demokracií západu budou hájit a uhájí spravedlnosti a lidství proti hrubé

moci germánského ducha — kéž bych mohl napsat tehdejšího germánského ducha!

Tak docházíme k jinému pojetí lásky, ne už lásky evangelické, trpělivé, odříkavé, neodporující zlému, ale lásky moderní, čínorodé, zapálené touhou překonatí zlo, lásky silné, lásky spravedlivé.

„I tu máme velikého učitele — uzavíral jsem tehdy svoji kapitolu sokolskému bratrstvu citátem z Otázky sociální:

„Láska ta je práce, je pracovitost, je energie. Práce však není aristokratickým sportem, vyhledávajícím si za nepřátele jen bohatýry a siláky, práce, práce skutečná, odpírá těm nesčetným nepřítelům malým, nepatrným, všedním, těm mikrobům zla a bídě fyzické a mravní.

Láska odpírá zlu stále a důsledně a již v zárodcích, láska brání a zabraňuje, láska v nejkrajnějším případě nešití se železa. Ale jen brání a zabraňuje, násilí navzájem se nedopouští.“

Nejmenoval jsem tehdy ideu humanitní, ale jmenuji ji dnes, a vidím ji po zkušenostech světové války v novém, mnohem jasnějším světle, ve světle nového světa, jenž se rozklenul nad osvobozeným národem.

A tak ten muž a mudrc, jenž již tehdy, dávno před světovou válkou — a v tom je pýcha jeho i naše — byl našim mladým generacím tvůrcem a vůdcem, jenž se stal ve světové válce našim osvoboditelem, a jemuž již dnes přísluší nový neméně čestný a záslužný, protože nemenší práci a nemenší láskou dobytý, přívlastek budovatel, tento muž, jenž, jak se zdá, jest a zůstane alfou a omegou celého našeho novověkého života, protože v něm promluvily všechny nejvyšší, nejlepší vlastnosti naší národní povahy a umlky všechny její nedostatky a slabosti, tento Veliký a Drahý udává nám definitivně celý smysl české národní kultury.

Ano, náš voják musí mít ideu — a nejen voják, ale celý národ ji musí mít, a musí jí být humanita, t. j. práce pro vždy větší a větší rozvoj vlastní osobnosti, národa i lidství, práce tvořivá a čínorodá, spravedlivá a silná, která dovede hájit a uhájiti spravedlnosti a lidství vždy a všady, nejde-li jinak, i válkou...

Měl jsem hovořit o psychologii dnešního vojenství a rozhovořil jsem se o psychologii a filosofii dnešního československého národa.

Mám za to, že jsem nechybil, ba naopak, že jsem volil cestu jediné správnou: To jsou ty tři čtvrtiny bitevního a válečného úspěchu, to vědomí, to přesvědčení, proč jdu do války, ta vůle — nasadit pro toto přesvědčení, které budiž přesvědčením celého ozbrojeného národa, vše co mám, i život, i statky...

Vojenská psychologie má svoje zvláštní specifické jevy: magickou hvězdu vrchního armádního velitele, oddanost a důvěru vojínovu k veliteli přímo nadřízenému, důvěru ve zbraň, kterou bojuje, soudružnost a obětavost pro kamarády, kteří jdou po jeho boku, armádní tradici a jiné a jiné: to vše jsou jevy, jimiž se vojenství liší od ostatních stránek národního života — mým předsevzetím však bylo ukázati, v čem se s ním spojuje.

Neboť toto zde je vojenské psychologie úhelným kamenem: ta nehlubší, nejzákladnější, ústřední myšlenka, proč jdu já a celý můj národ do boje, čeho hájím, čeho chci dobýt: a touto ústřední poslední myšlenkou nemůže býti nic jiného, než co je majetkem mým i všeho mého lidu, to, co vpravdě tvoří z lidí národ: jeho národní filosofie, smysl jeho národní kultury, idea, kterou přispívá k udržení a vývoji lidství. Dvoji tvář všeho lidského díla, indivi-